

УДК 372

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/75-1-50>**Ірина КОРЯКІНА,***orcid.org/0000-0001-8917-5541*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри теорії і методики дошкільної освіти

Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

(Глухів, Сумська область, Україна) *koriakina2021@gmail.com*

ВПЛИВ РОДИННОЇ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РОЗВИТОК ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ТА ЗМІЦНЕННЯ РОДИННИХ СТОСУНКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Авторка статті зосереджує увагу читачів на проблемі розвитку дітей дошкільного віку та зміцнення родинних стосунків. У зв'язку з війною в Україні і дорослі і діти зазнають психологічного тиску. Розлучення дітей з родинами суттєво впливає на їх всебічний розвиток. Втрата постійного контакту з родиною має негативні наслідки для емоційного, соціального, когнітивного та фізичного розвитку дитини. Діти дошкільного віку зазнають найбільшого психологічного тиску, оскільки дошкільний період є критично важливим для формування емоційної стабільності та психологічного благополуччя. Через примусову депортацію, воєнні дії в Україні (повітряні тривоги, обстріли, вимушене життя на тимчасово окупованих територіях, розлучення з батьками) порушуються їх права: на безпеку, на сім'ю, на освіту, на охорону здоров'я, на гру та відпочинок, на ідентичність.

Задля вирішення цієї проблеми авторка статті пропонує використовувати творчість як універсальний засіб для всебічного розвитку дітей, формування емоційної стабільності, психологічного благополуччя та зміцнення родинних стосунків.

Здійснено теоретичний аналіз наукових джерел з проблеми родинного виховання, огляд державних документів, які визначають правові рамки та заходи, спрямовані на забезпечення всебічного розвитку, соціального захисту та психологічної підтримки дітей дошкільного віку.

У статті підкреслюється значущість сімейного впливу, хоча ідеальною є ситуація, коли родинне виховання і суспільне виховання доповнюють одне одного, забезпечуючи дитині всебічний розвиток і підготовку до життя в соціумі.

Акцентовано увагу на змісті ключової дефініції: «універсальність творчості», оскільки саме ця характеристика творчості, універсальність, відіграє ключову роль для використання її як засобу розвитку дітей дошкільного віку та зміцнення родинних стосунків в умовах війни.

У межах наукової публікації надано практичні рекомендації батькам щодо використання творчої діяльності з метою зміцнення родинних стосунків та покращення емоційного стану дітей в умовах війни.

Ключові слова: діти дошкільного віку, творчість, родина, війна, кризова ситуація.

Iryna KORIAKINA,*orcid.org/0000-0001-8917-5541*

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Theory and Methodology of Preschool Education Department

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

(Hlukhiv, Sumy region, Ukraine) *koriakina2021@gmail.com*

THE INFLUENCE OF FAMILY CREATIVE ACTIVITIES ON THE PRESCHOOLERS' DEVELOPMENT AND THE STRENGTHENING OF FAMILY RELATIONS IN THE CONDITIONS OF WAR

The author of the article focuses readers' attention on the problem of preschoolers' development and strengthening of family relationships. Due to the war in Ukraine, both adults and children are under psychological pressure. Separation of children from their families significantly affects their comprehensive development. Losing constant contact with the family has negative consequences for the child's emotional, social, cognitive and physical development. Preschoolers experience the greatest psychological pressure, since the preschool period is critically important for the formation of emotional stability and psychological well-being. Due to forced deportation, military operations in Ukraine (air raids, shelling, forced life in temporarily occupied territories, separation from parents), their rights are violated: the right to safety, the right to a family, the right to education, the right to health care, the right to play and rest, the right to identity.

In order to solve this problem, the author of the article proposes to use creativity as a universal tool for comprehensive development of children, formation of emotional stability, psychological well-being and strengthening of family relations.

The theoretical analysis of scientific sources on the problem of family upbringing, a review of state documents defining the legal framework and measures aimed at ensuring comprehensive development, social protection and psychological support of preschool children was carried out. The article emphasizes the importance of family influence, although the ideal situation is when family education and social education complement each other, providing the child with comprehensive development and preparation for life in society. Attention is focused on the content of the key definition: «universality of creativity», since it is this characteristic of creativity, universality, that plays a key role in using it as a means of developing preschool children and strengthening family relationships in wartime conditions.

The scientific publication provides practical recommendations for parents on how to use creative activities to strengthen family relationships and improve the emotional state of children in wartime.

Key words: preschoolers, creativity, family, war, crisis situation.

Постановка проблеми. В умовах війни з росією психологічного тиску зазнають усі громадяни України, незалежно від віку чи місця перебування. На особливу увагу заслуговує проблема злочинів проти дітей під час військових дій. Ці злочини порушують права дітей: насильство, примусова депортація, розлучення з родинами, обмеження доступу до освіти та медичної допомоги, і вони мають серйозні психологічні та фізичні наслідки для дітей.

27 квітня 2023 року Парламентська асамблея Ради Європи визнала геноцидом депортацію та насильницьке переміщення українських дітей на територію Росії (Європейська правда, 2003).

Розлучення з родинами через військові дії є серйозним викликом для розвитку та психічного здоров'я дітей. Для дитини дошкільного віку дуже важливо бути з родиною (Лисиця, Конопля, 2024). Родина є основним джерелом емоційної підтримки та стабільності, а особливо в умовах війни. Спільний час з батьками і близькими не тільки зміцнює емоційні зв'язки, але й сприяє загальному розвитку дитини, допомагаючи їй почуватися захищеною та коханою. Присутність родини допомагає краще справлятися з емоційними труднощами та адаптуватися до нових умов, а спільні заняття, зокрема творчі, не тільки відволікають від негативних думок, але й сприяють розвитку когнітивних, емоційних та соціальних навичок.

Аналіз досліджень. У працях таких науковців як: Д. Дьюї, Дж. Локк, Я. Коменський, Я. Корчак, П. Лесгафт, А. Макаренко, М. Мід, П. Наторп, І. Песталоцці, Ж-Ж. Руссо, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський закладено теоретичні основи родинного виховання.

Філософський аспект сутності родинного виховання досліджували філософи В. Дубицький, А. Мурунов, С. Франк, В. Франкл; психологічний аспект сімейного виховання – Е. Берн, І. Бех, Т. Говорун, Х. Джайнотт, Я. Коломінський, В. Кравець, Т. Стефаненко; **соціологічний аспект** родинного виховання – Е. Гідденс, М. Вебер, І. Кон;

педагогічний аспект родинного виховання досліджували Б. Бітінас, Н. Боритко, О. Вишневський, Н. Голованова, О. Захаренко, Л. Канішевська, В. Коберник, Т. Кравченко, І. Підласий, І. Сопівник, М. Стельмахович; з-поміж соціальних педагогів – Г. Лактіонова, А. Мудрик, І. Рогальська-Яблонська, А. Трубавіна, С. Харченко, Н. Чернуха.

Особливості батьківсько-дитячих відносин досліджували В. Заслуженюк, В. Семиченко, Н. Синягіна; **сімейні цінності** були предметом наукових пошуків Л. Канішевської, Б. Ковбас, В. Костів, Т. Кравченко, В. Постоного; **питання батьківської компетентності й виховання батьків** цікавили А. Адлер, О. Безпалько, І. Братусь, Л. Буніну, Т. Гурко, Г. Лактіонову.

Окрім того учені вивчають **особливості сімейного виховання в різних типах сімейних середовищ і різних типах сімей:** Т. Афанасьєва, М. Докторович С. Мінухін, Г. Фішман; **розлученої** – О. Максимович, **приймної** – Г. Бевз, Л. Волинець, **дезадаптованої** – Ю. Данько, В. Солоніков; **у різних етнічних культурах** – Л. Біленкова, І. Кон, О. Сурженко, З. Янішевська (Алексеєнко, 2017).

Не зважаючи на полівекторність досліджуваної нами проблеми, проблема впливу родинної творчої діяльності на розвиток дітей дошкільного віку та зміцнення родинних стосунків є актуальною та важливою, оскільки наголос акцентовано на значущості родинного виховання, родинної творчої діяльності в умовах повномасштабної війни, коли суспільне виховання може бути обмежене через обставини і саме родина стає єдиним джерелом психологічного комфорту та розвитку.

Мета статті – дослідити вплив родинної творчої діяльності на психічний, емоційний та соціальний розвиток дітей дошкільного віку та зміцнення родинних стосунків **в умовах війни.**

Виклад основного матеріалу. Перш за все, вважаємо за необхідне зазначити, що на теренах педагогічної науки здавна ведеться суперечка про те, що важливіше в становленні особистості: *родина або суспільне виховання.* Ця дискусія охоплює різні аспекти виховання та розвитку

дитини, підкреслюючи значущість як сімейного, так і соціального впливу. *Прихильники родинного виховання* наголошують на тому, що саме родина є першою і найважливішою інституцією, де дитина отримує основи моральних цінностей, емоційної підтримки та безпеки. У сім'ї діти навчаються базовим життєвим навичкам, формують свої перші соціальні взаємодії та розвивають свою особистість. Родинне середовище створює основу для подальшого розвитку і навчання, забезпечуючи дитині відчуття захищеності та стабільності.

Прихильники суспільного виховання стверджують, що взаємодія з ширшим соціальним оточенням також відіграє важливу роль у формуванні особистості. Виховні заклади, як-от дитячі садки та школи, забезпечують дітям можливість розширити коло спілкування, набути нових знань і навичок, а також навчитися співпрацювати та жити в суспільстві. Суспільне виховання сприяє соціалізації дітей, допомагаючи їм адаптуватися до вимог сучасного світу та розвивати соціальну компетентність.

Так, з-поміж педагогів, які схилилися на користь родини, виокремимо Я. Коменського, який назвав материнською школою ту послідовність і суму знань, які одержує дитина з рук і вуст матері (Мітюрів, 1971).

Роберт Оуен вважав родину навпаки одним із лих на шляху формування нової людини. Він підкреслює провідну роль суспільного виховання у формуванні особистості дитини. Цікавими є роздуми на цю тему в працях А. Макаренка, який вважав, що «родини бувають гарні й погані. Поручитися за те, що родина може виховувати, як хоче, ми не можемо. Ми повинні організувати сімейне виховання, і організуючим початком повинна бути школа як представниця державного виховання. Школа повинна керувати родиною» (Марочко, 2009).

Ми вважаємо, що обидва підходи мають свої переваги і є важливими для гармонійного розвитку дитини дошкільного віку. Ідеальною є ситуація, коли родинне виховання і суспільне виховання доповнюють одне одного, забезпечуючи дитині всебічний розвиток і підготовку до життя в соціумі.

В умовах війни **особливо важливо** забезпечити дитині підтримку з обох боків, аби створити для неї максимально стабільне і безпечне середовище.

За змістом, метою, завданнями та шляхами реалізації родинне виховання має національний характер (В. Антонович, В. Винниченко, М. Грушевський, І. Крип'якевич, М. Костомаров ,

П.Куліш, М. Максимович, О. Субтельний; Ф. Вовк, В. Гнатюк, М.Сумцов, І. Франко, П. Чубинський, В. Шухевич та ін.). У родинному вихованні реалізуються основні принципи виховання: природовідповідність, гуманізм, культуровідповідність, врахування статевих, вікових, індивідуальних особливостей, творче ставлення до дійсності, систематичність, утвердження оптимізму, залучення до праці, виховання в колективі (Йовенко, 2010).

Про необхідність збереження і вдосконалення національних традицій родинного виховання дітей і молоді, забезпечення принципу наступності та спадкоємності поколінь, організацію родинного виховання як важливої ланки освітнього процесу сучасної національної школи йдеться в Державній національній програмі «Освіта. (Україна ХХІ століття)» (Про Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття»), 1993).

Відповідно до Базового компоненту дошкільної освіти (БКДО) цінностями дошкільної освіти є: розвиток творчих задатків, здібностей, талантів дітей; збереження традицій національного досвіду сімейного та суспільного виховання для збагачення культурного потенціалу взаємодії між поколіннями. На відміну попереднього документу в оновленій редакції БКДО задекларовано можливість для батьків брати активну участь у розвитку компетентностей дитини (Базовий компонент дошкільної освіти, 2021).

Глибокий постійний психологічний контакт із дитиною – то універсальна вимога до виховання. Навіть просто контакт із дитиною з урахуванням прийняття стає найбільш творчим моментом спілкування з нею. Відходять шаблонність і стереотипність, оперування запозиченими або навіюваними схемами. На перший план виступає творча, натхненна і щоразу непередбачувана робота зі створення нових і нових «портретів» своєї дитини (Зінкевич-Євстігнеєва, 2006).

Спільні творчі заняття дітей з батьками відіграють важливу роль у формуванні позитивних родинних стосунків, сприяючи покращенню взаєморозуміння, емоційної близькості та загальної атмосфери в родині, **а безпосередньо творчість є універсальним та доступним засобом зняття психологічної напруги у будь-яких умовах зокрема, під час евакуації, вимушеного переселення, перебування в укритті тощо (в умовах війни в Україні).**

У процесі спільного творчого процесу відбувається *покращення комунікації* в родині (у процесі творчих занять батьки обговорюють з дітьми ідеї, плани та результати своєї діяльності, що сприяє відкритому спілкуванню, вчить слухати один

одного та виражати свої думки та почуття); *взаємонавчання та взаємопізнання* (батьки навчають дітей нових навичок, а діти демонструють свої досягнення); *формується довіра та взаємоповага*; *розвиваються спільні інтереси* (регулярні творчі заняття можуть стати сімейною традицією, яка підтримує родинні зв'язки та створює позитивні спогади); *зниження стресу та конфліктів; релаксація та зняття напруги*.

У розрізі теми нашого наукового дослідження, вважаємо обов'язковим зупинитися на змісті словосполучення «*універсальність творчості*». Оскільки **саме ця характеристика творчості, універсальність**, відіграє ключову роль для використання її як засобу розвитку дітей дошкільного віку та зміцнення родинних стосунків в умовах війни.

Зміст дефініції «універсальність творчості», на нашу думку, передбачає: **доступність матеріалів** (для творчих занять не завжди потрібні спеціальні матеріали: папір, олівці, пластилін або природні матеріали (листя, гілочки), можуть бути використані для створення творчих продуктів); **відсутність вікових обмежень** (діти і дорослі можуть знайти в ній спосіб висловити свої емоції та зняти напругу); **різноманітність форм** (малювання, ліплення, музика, танці, письмо тощо); **зняття психологічної напруги через емоційне вираження; фокусування уваги** (творчий процес вимагає зосередженості та концентрації, що дозволяє відволіктися від негативних думок та переживань, що важливо в умовах евакуації чи перебування в укритті, коли дитина відчуває постійний страх та тривогу); **наявність заспокійливого ефекту** (повторювані рухи під час малювання, ліплення або вишивання, мелодійні звуки музичних інструментів допомагають зняти фізичну та психічну напругу); **зміцнення родинних зв'язків** (спільні творчі заняття сприяють зміцненню родинних зв'язків та підтримці один одного в кризових умовах).

Наведемо приклади спільної творчої діяльності для батьків та дітей у кризових умовах:

– *музика та співи* – прослуховування дитячих музичних творів, співання улюблених родинних пісень (навіть тихенький спів допоможе відволіктися та зняти психологічну напругу). Під час спільного співання організм виділяє ендорфіни, що відомі як «гормони щастя», які допомагають знижувати рівень стресу та покращувати настрій. Крім того, спільна музична діяльність зміцнює зв'язок між дитиною та дорослим;

– *малювання, ліплення, плетіння* – зафарбовування розмальовок, (зображення найбезпечні-

шого місця, малюнок про те, що будеш робити відразу після закінчення війни); ліплення фігурок із плаваючого, кулькового або застигаючого пластиліну (в залежності від віку). Потім з фігурок, які створені в укритті під час повітряної тривоги, можна придумати казку і обігравати її разом у різних варіаціях. Можна вигадувати різні сюжети та пригоди, що допоможе не лише відволіктися від стресу, а й розвивати уяву та творчість. Ця активність також може стати можливістю для дитини виразити свої емоції та почуття через створення персонажів та сюжетів, що відобразить її внутрішній світ та допоможе зрозуміти та впоратися з ними. Крім того, обговорення та обігрування казки разом може підвищити почуття спільності та підтримки між дорослими та дитиною в умовах стресу та тривоги;

– *оригамі* – це також чудовий спосіб розвивати творчість та уяву у дітей дошкільного віку. Воно допомагає удосконалювати моторику рук, увагу та концентрацію. Можна починати знайомити дітей з технікою оригамі вже з 4 років, якщо у них є інтерес до паперової творчості. Це швидкий і доступний спосіб зайняти дитину чимось корисним: адже заняття оригамі розвиває не тільки дрібну моторику, але й координацію рухів, просторову уяву, творче та логічне мислення, пам'ять, увагу та здатність до концентрації. Дитина вчиться розуміти та виконувати інструкції, працювати за схемою та здійснювати дії в певній послідовності.

У розрізі нашої наукової статті ми не можемо описати всі види творчої діяльності, які можна використовувати як засіб розвитку дітей дошкільного віку та зміцнення родинних стосунків в умовах війни. Але однозначно стверджуємо, що будь-які спільні творчі заняття принесуть задоволення та радість, допоможуть покращити загальний емоційний стан та настрій, відволікти від кризової ситуації та сфокусуватися на творчому процесі.

Звичайно, що роль батьків у спільному творчому процесі дуже велика. Батьки мають бути хоча б мінімально обізнані про види творчої діяльності.

І головне: для того, щоб творчий процес залишився «творчим» – дорослі мають виступати не режисерами спільної творчої діяльності, а рівноправними учасниками творчого процесу.

Умови війни ставлять певні виклики перед родинною творчою діяльністю, але за умови правильного підходу творчість може бути ефективним інструментом для зміцнення родинних зв'язків та підтримки психологічного благополуччя дітей та дорослих в кризових ситуаціях.

Висновки. Отже, творча діяльність у родинному колі є надзвичайно важливою для розвитку дітей дошкільного віку та зміцнення родинних стосунків, особливо в умовах війни. У складних умовах, коли кожен член родини зазнає психологічного стресу, спільні творчі заняття стають ефективним засобом для зниження рівня тривожності та покращення емоційного стану. Під час творчих занять діти можуть виражати свої емоції, отримувати позитивні враження та розвивати свої здібності. Водночас спільна творча діяльність допомагає зміцнити взаєморозуміння та емоційний зв'язок між батьками та дітьми. Важливо також, щоб батьки були обізнаними про різні види творчості та вміли створювати підтримуюче

середовище для розвитку своїх дітей.

В умовах війни підтримка та розвиток творчих здібностей дітей набуває особливого значення, адже це не тільки сприяє їхньому особистісному зростанню, але й допомагає родині залишатися єдиною та міцною.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в розробці тренінгу для батьків з метою підвищення рівня їх обізнаності про можливості творчої діяльності з дітьми дошкільного віку. Розробка такого тренінгу дозволить батькам глибше зрозуміти, як творчі заняття можуть позитивно вплинути на розвиток їхніх дітей, а також на зміцнення родинних стосунків, особливо в умовах стресу та нестабільності, спричинених війною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра пед. наук : 13.00.05 – соціальна педагогіка : 13.00.07 теорія і методика виховання; Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ, 2017. 45 с.
2. БКДО URL: <http://surl.li/jyzt> (дата звернення: 12.05.2024)
3. Європейська правда, 2003 ПАРЕ визнала геноцидом депортацію українських дітей до Росії URL: <http://surl.li/tzcs> (дата звернення: 12.05.2024)
4. Зінкевич-Євстїгнєєва Т. Д. Практикум з казкотерапії СПб.: Мова, 2006. 208 с.
5. Йовенко Л.І., Терешко І.Г. Традиційне родинне виховання українців: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Умань: РВЦ «Софія», 2010. 239 с.
6. Лисиця В. В., Конопля А. І. Правові засади реформування дошкільної освіти України в умовах економічних збурень та європейської інтеграції: матер міжнародної науково-практичної конференції здобувачів освіти і молодих вчених «Нові горизонти розвитку бізнесу в умовах сучасних викликів. Можливості та механізми підтримки бізнесу в умовах Європейської інтеграції», 26 квітня 2024 року, Харків URL: <http://surl.li/tzcx> (дата звернення: 12.05.2024)
7. Марочко В. І. Макаренко Антон Семенович *Енциклопедія історії України* : у 10 т. редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ. Наукова думка, 2009. Т. 6 : Ла-Мі. 784 с.
8. Мітюров Б. Н. Педагогічні ідеї Яна Амоса Коменського на Україні: монографія Київ. Рад. школа, 1971. 107 с.
9. Постанова від 3 листопада 1993 р. N 896 Київ Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») URL: <http://surl.li/agrzf> (дата звернення: 12.05.2024)

REFERENCES

1. Aleksieienko T. (2017) Kontseptualizatsiia sotsialno-pedahohichnykh osnov suchasnoho simeinoho vykhovannia [Conceptualization of Socio-Pedagogical Foundations of Modern Family Education] avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. d-ra ped. nauk : 13.00.05 Sotsialna Pedahohika : 13.00.07 Teoriia i Metodyka Vykhovannia; In-t problem vykhovannia NAPN Ukrainy. Kyiv, 45 s. [in Ukrainian]
2. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity [Basic Component of Preschool Education]. Available at URL: <http://surl.li/jyzt> (Accessed 12.05.2024) [in Ukrainian].
3. Yevropeiska pravda (2003) PARE vyznala henotsydom deportatsiiu ukrainskykh ditei do Rosii [European Truth, 2003 The PACE Recognized the Deportation of Ukrainian Children to Russia as Genocide] URL: <http://surl.li/tzcs> (Accessed 12.05.2024) [in Ukrainian].
4. Zinkevych-Yevstihnieieva T. D. (2006) Praktykum z kazkoterii [Practicum on Fairy-Tale Therapy] SPb.: Mova. 208 s. [in Ukrainian].
5. Yovenko L.I., Tereshko I.H. (2010) Tradytiine rodynne vykhovannia ukrainsiv [Traditional Family Upbringing of Ukrainians] Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv. Uman: RVTs «Sofia». 239 s. [in Ukrainian].
6. Lysytsia V. V., Konoplia A. I. (2024) Pravovi zasady reformuvannia doshkilnoi osvity Ukrainy v umovakh ekonomichnykh zburen ta yevropeiskoi intehratsii [Legal Bases of Preschool Education Reforming in Ukraine in the Conditions of Economic Disturbances and European Integration] mater. mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii zdobuvachiv osvity i molodykh vchenykh «Novi horyzonty rozvytku biznesu v umovakh suchasnykh vyklykiv. Mozhylyvosti ta mekhanizmy pidtrymky biznesu v umovakh Yevropeiskoi intehratsii», 26 kvitnia 2024 roku, Kharkiv URL: <http://surl.li/tzcx> (Accessed 12.05.2024) [in Ukrainian].

7. Marochko. V. I. (2009) Makarenko Anton Semenovich [Makarenko Anton Semenovich] Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. ; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv. Naukova dumka. T. 6 : La – Mi. 784 s. [in Ukrainian].

8. Mitiurov B. N. (1971) Pedagogichni idei Yana Amosa Komenskoho na Ukraini [Pedagogical Ideas of Jan Amos Comenius in Ukraine] monohrafiia Kyiv. Rad. shkola. 107 s. [in Ukrainian].

9. Postanova vid 3 lystopada 1993 r. N 896 Kyiv Pro Derzhavnu natsionalnu prohramu «Osvita» («Ukraina XXI stolittia») [Decree of November 3, 1993 N 896 Kyiv On the State National Program «Education» («Ukraine of the XXI Century»)] URL: <http://surl.li/agrzf> (Accessed 12.05.2024) [in Ukrainian].